

Документи Національного архіву Чехії про релігійно-православне життя в Північній Мараморощині в 1920-1930 рр.

Yuriy Danylets / Юрій Данилець

Documentele arhivelor cehe privind viața religioasă ortodoxă din nordul Maramureșului între anii 1920-1930. Articolul prezintă conținutul fondurilor Arhivelor Naționale ale Republicii Cehe de la Praga privind viața religioasă ortodoxă din nordul Maramureșului în perioada anilor 1920-1930. Documentele oferă informații despre cauzele disputelor religioase, lista așezărilor în care lupta a fost de mare anvergură, rezultatele conflictelor din sate. Articolul prezintă o serie de exemple potrivit cărora guvernul cehoslovac a monitorizat călătoriile episcopilor ortodocși în Maramureș, în efortul de a obține informații detaliate cu privire la activitățile lor din cadrul acestor vizite canonice. În primul rând, cheii au fost interesați de o posibilă agitație anti-guvernamentală, de atitudini negative față de administrația locală și centrală etc.

Documents of the National Archives of the Czech Republic about the Religious-Orthodox Life in the Northern Maramoroshchine of 1920-1930. The article examines the content of the funds of the Czech National Archives in Prague on religious and Orthodox life in the northern Maramoroshchina in the 1920-1930s. The author shares all the worked sources in two groups: information on the religious struggle and information on the movement and activity of the bishops in Maramoroshchyna. The documents contain information on the causes of religious disputes, a list of settlements where the struggle has become most widespread, the results of conflicts in villages. The article provides a number of proofs that the Czechoslovak government was following the movement of Orthodox bishops in Maramoroshchyna, trying to maximize knowledge of their activities. First of all, the Czechs were interested in possible anti-government agitation, negative attitude to local and central authorities, and others like that.

Cuvinte cheie: *arhivă, documente, Biserica Ortodoxă, guvernul cehoslovac, Maramureș, episcop, preot.*

Keywords: *archives, documents, Orthodox Church, Czechoslovak government, Maramoroshchyna, bishop, priest.*

У зв'язку з тим, що внаслідок міжнародних угод після Першої світової війни Закарпаття опинилося в складі Чехословаччини, значна частина документів з релігійної історії краю опинилася у архівосховищах у Празі. Релігійне протистояння між греко-католиками і православними, юрисдик-

ційні суперечки між СПЦ та Константинопольською юрисдикціями, діяльність російських та українських емігрантів у церковному середовищі – все це цікавило центральний уряд ЧСР. Незважаючи на те, що згідно Сен-Жерменського мирного договору релігійні питання відносилися до компетенції місцевого автономного уряду, Прага активно втручалася в це питання, формуючи власне бачення церковного життя краю.

Наголосимо, що під північною Марамощиною вчені розуміють нинішні території Рахівського, Тячівського, Хустського і Міжгірського районів, частину Іршавського району (села Довге, Кушниця, Лисичово, Суха, Бронька, Приборжавське) і два села Свалявського району (Керецькі та Березники) Закарпатської області України¹.

У цій публікації ми будемо вести мову про документи Національного архіву Чехії в Празі, який містить найбільшу кількість джерел з нашої теми. Проаналізовано чотири фонди названого архіву: «Ministerstvo školství, Praha» (MŠ) (раніше MŠANO), «Ministerstvo zahraničních věcí - výstřižkový archiv, Praha» (MZV-VA), «Ministerstvo školství a kultury, Praha» (MŠK), «Předsednictvo ministerské rady, Praha» (PMR). Із всієї кількості інформації виділимо дві групи джерел: 1) інформація про релігійну боротьбу та 2) відомості про пересування та діяльність єпископів на Мараморощині.

Історіографія питання з цієї теми відсутня. Дослідники не вивчали окремо питання джерельної бази Національного архіву Чехії в Празі, про релігійно-православне життя в північній Мараморощині 1920-1930 рр.

Інформація про релігійну боротьбу. У фондах названого архіву виявлено низку документів, що відображають питання виникнення релігійної боротьби між греко-католиками і православними. Її суть зводилася в основному до майнових претензій, захоплення церковного майна тощо. Наприклад, у фонді 371 – «Ministerstvo školství, Praha» (MŠ), виявлено лист єпископа Антонія (Паппа) від 23 квітня 1923 р. до Міністерства Шкільництва і народної освіти щодо порушення прав греко-католиків у селах Торунь, Лопушне, Прислоп. Владика критикував окружні та земські органи за бездіяльність та нібито потурання православному рухові. У документі висловлюється вимога щодо звільнення з посад керівників жупанатів за сприяння православним². Аналогічні питання порушувалися наступником Паппа – єпископом Петром (Гебеєм). У листі до Праги 16 січня 1926 р. він перелічив назви 37 сіл, де православні утримували в руках греко-католицькі храми і майно. Серед них 27 сіл знаходилися в північній Мараморощині³.

15 квітня 1924 р. віце-губернатор Антонін Розсипал підготував детальний звіт до Міністерства внутрішніх справ про захоплення православ-

¹ Віднянський С. Мараморощина // Енциклопедія історії України: Т. 6: Ла-Ми / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України, К.: В-во «Наукова думка», 2009, с. 503.

² NA, f. MŠ, sign. 47 VII, kart. 811.

³ Idem.

ними греко-католицьких храмів та церковного майна. Позаяк матеріал охоплює всю Підкарпатську Русь, то ми обмежимося лише територією Мараморощини. Наприклад, у Хустському окрузі у руках православних перебували храми у селах: Іза, Кошельово, Горінчово, Нижній Бистрий, Копашново, Нанково, Нижнє Селище, Данилово і Салдобош. У цих селах більшість населення було православним, а тому перебрання храму в основному пройшло без конфлікту. Хоч були і винятки з правил. У Копашнові та Салдобоші православні силою взяли храм, у Н. Бистрому, Горінчові та Данилові, за словами А. Розсипала, – за взаємною згодою сторін. У Тячівському окрузі православні мали абсолютну більшість в Терєблі, Буштині, Уйбарові (нині Новобарово), Дулові, Углі, Колодному, Чумальові. Щодо Буштина, то в даному населеному пункті храм було захоплено ще в 1921 р., а 22 січня 1923 р. повернуто греко-католикам. Однак, коли священник з незрозумілих причин покинув село, православні 25 березня 1923 р. забрали маєток знову. У Вонігові також була подібна ситуація, але коли суд повернув храм греко-католикам, православні звели собі нову споруду. «Від тої доби є в селі спокій»⁴. В с. Тячівські Лази також було побудовано православний храм.

Досить серйозні конфлікти спостерігалися у Терєсвлянському окрузі. Віце-губернатор наголошував, що в даному окрузі конфлікти були в наступних селах: Бедевля, Вільхівці, Широкий Луг, Калини, Велика Крива, Руська Мокра та Ганичі. В с. Нягово вірники розділили майно, храм лишився греко-католикам, а церковна школа відійшла православним. У Нересниці, Тернові та Дубовому було зведено новий православний храм. У Волівському окрузі більшість православні мали в селах: Присліп, Вучкове, Колочава-Горб, Вишній Бистрий, Торун, Нижній Синевир. У Довжанському окрузі (Кушниця, Лисичово, Сухо-Бронька, Керецькі, Березники) спостерігалася більшість православних. Цей факт давав їм можливість контролювати храми. Щодо Рахівщини, то у звіті згадано тільки села Рахів і Білин. У першому населеному пункті влада повернула назад храм греко-католикам, а в останньому селі жандарми завадили захопленню. Підводячи підсумок, чиновник зазначав, що в тих селах, де православні мають більшість, панує спокій. Серед головних причин переходу у православ'я А. Розсипал називав антипатію до місцевого греко-католицького священства та переслідування за православ'я угорською владою⁵.

Внаслідок судових процесів, що виникали після захоплення церковного майна, парафії несли великі видатки. У Народному архіві виявлено список сіл, котрі мали сплатити значні грошові кошти. Серед них: Вонігово, Дубове, Вільхівці, Салдобош (нині Стеблівка), Копашново, Торун, Бедевля, Підплєша, Несниця, Велика Крива⁶. Викликають інтерес матеріали про повернення храмів від православних до греко-католиків. У фонді «Ministerstvo

⁴ Там само.

⁵ NA, f. MŠ, sign. 47 III, kart. 3883.

⁶ *Ibidem*, kart. 3884.

єпископ Горазд (Павлік) із Праги²³.

У 1930-1931 рр. місію делегата СПЦ на Підкарпатській Русі виконував єпископ, а згодом митрополит Йосиф (Цвйович). До його повноважень входило насамперед завершення єпархіального статуту та завершення процесу створення єпархії. У Народному архіві про діяльність цього архієрея на Мараморощині маємо незначну кількість документів. 19 вересня 1931 р. чехословацький посол у Белграді Роберт Флайедер інформував до Праги про інтерв'ю єпископа Йосифа белградському часопису «Правда». Зокрема, у документі згадується інтернат для православних учнів гімназії, заснований архімандритом Олексієм (Кабалюком)²⁴.

У 1931-1938 рр. на чолі новоствореної Мукачівсько-Пряшівської єпархії СПЦ стояв єпископ Дамаскин (Грданички), який мав резиденцію в Мукачеві²⁵. Позаяк його призначення було узгоджено з Празьким урядом, інформації про його пересування на території краю збереглося не багато. Можна стверджувати, що владу менше цікавила його діяльність, ніж його попередників. У фонді «Ministerstvo zahraničních věcí - výstřižkový archiv, Praha» (MZV-VA) виявлено окремих картон 3058, присвячений названому архієрею. Однак там містяться документи, що описують інтронізацію єпископа і не показують його місіонерську роботу на території єпархії.

Окремо потрібно говорити про діяльність архієпископа Савватія на Мараморощині. Після його висвячення в 1923 р. він започаткував церковне розділення на дві ворогуючі фракції: сербську і константинопольську. Маючи мінімальну підтримку в Чехії, він, однак, мав прихильників на Підкарпатській Русі. Під час звернення до Стамбула щодо висвячення архімандрита Савватія листа було підписано представниками цілого ряду сіл із Мараморощини.

У вересня 1923 р. відбулася перша поїздка архієпископа Савватія на Закарпаття. У супроводі єпископа Веніаміна (Федченкова), канцлера Мілоша Червінки та інших він відвідав цілий ряд парафій, у тому числі і на Мараморощині. Віце-губернатор інформував до Праги, що архієпископ 15 вересня того ж року відвідав село Терєбля на Тячівщині, де наступного дня служив літургію. 16 вересня у с. Вільхівці його чекало 4 тис. вірників, які були присутні на богослужінні. Наступним пунктом візитації стали с. Нересниця, Підплєша, Калини, Дубове, де духовенство служило молебні. 17 вересня в с. Калини архієпископ відправив літургію. Останнім пунктом у візиті Савватія на Мараморощину стало с. Бедевля, у якому обидва архієреї провели богослужіння та говорили до народу. Після поїздки до Руського та Чопівців на Мукачівщині архієпископ Савватій знову повернувся на Мараморощину, де 20-22 вересня відвідав Нересницю, Ганичі, Углю, Терєблю, Нижню Колоча-

²³ NA, f. PMR, sign. 263, kart. 143. Sv. 9. č. 691/1929

²⁴ NA, f. MŠ, sign. 47 VII, kart. 3913, č. 141823/1931

²⁵ Данилець Ю. Місіонерська діяльність єпископа Дамаскина (Грданички) на Підкарпатській Русі // PRAVOSLAVNY BIBLICKY ZBORNIK. Горлице. I/2015. С. 105.

ву (Горб). У с. Нересниця було освячено новозбудований храм. За повідомлення віце-губернатора архієрею асистувало 14 священників у присутності близько 7 тис. вірників²⁶.

У грудні 1924 р. архієпископ Савватій реорганізував Єпископську Раду, увівши до її складу священників та ієромонахів із с. Калини, Нижня Апша, Копашново та Рахова. Головою керівного органу для Підкарпатській Русі було призначено архімандрита Боголіпа (Церковника)²⁷.

У вересні 1926 р. архієпископ Савватій пробув на території Закарпаття 5 днів (13-18 числа). Згідно зі звітами місцевої влади, архієрея супроводжували секретар Володимир Грузин, урядник Леонід Нейман та підприємець Ладислав Черих – власник легкового авто, на якому пересувалася делегація. Першим населеним пунктом у програмі візиту стало м. Хуст. Гості поселилися в готелі «Коруна», мали зустрічі з архімандритом Олексієм (Кабалюком) та ігуменом Амфілохієм (Кемінь). На думку віце-губернатора, Савватій хотів перетягнути Кабалюка на свій бік, а позаяк йому це не вдалося, не служив у Хусті жодних богослужінь. 14 вересня в с. Копашново було відправлено літургію, після якої архієрей закликав вірників не робити насилля проти греко-католиків. Того ж дня у супроводі згаданого підприємця, архімандрита Боголіпа та священника Івана Бабича, Савватій переїхав до с. Дубове. Наступного дня у названому населеному пункті було проведено освячення храму для скиту Іоанна Предтечі. Ночівля відбулася вже в с. Нересниця. 16 вересня архієпископ відвідав парафії в с. Нижня та Вишня Колочава, де відправив літургію. Чергова ночівля відбулася в с. Нижній Синевир в хаті місцевого старости церковної громади Василя Кута. 17 вересня було проведено літургію в містечку Волове, де церковний діяч зустрівся з керівником головнотрудового уряду. 18 вересня Савватій також відвідав с. Сухобронька²⁸.

11 травня 1926 р. Савватій прибув до с. Чумальово, де о 17. 00 в присутності 19 священників та 100 вірників висвятив 60-річного вчителя з Крайникова у сан ієрея, а жителя с. Терєблі Созиму – в диякона. 12 квітня він переїхав у с. Кричово, де зустрівся з 20 священниками та 200 вірниками. Після літургії хотів висвятити місцевого жителя Семена Крічфалушія в сан священника, але місцевий пастир Несух виступив з протестом. За повідомленням віце-губернатора, скандали на цьому не завершилися. Під час святкового обіду один із священників – Георгій Бедзір звинуватив Савватія у висвяченні за гроші. Після нападок секретаря та інших присутніх відповів, що може довести свої слова документально. Щоб залагодити спір, священника запросили до світлиці до архієпископа, але він відмовився і покинув трапезу. У Терєблянському скиту Савватій висвятив на диякона Миколу Поповича та Івана Рибаря. Автор звіту підкреслював, що обидва кандидати були вигнані

²⁶ NA, f. MŠ, sign. 47 VII, kart. 3907, č. 116591/1923

²⁷ NA, f. MŠK, osobní spisy, kart. 202, č. 110181, 27. 09. 1928 р.

²⁸ NA, f. MŠ, sign. 47 VII, kart. 3908, č. 122388/1926.

недавно із монастиря настоятелем Йовом Войтишиним. «Попович і Рибар не мають жодної освіти та не можуть навіть підписатися». У документі знаходимо і відомості про сам скит в Терєблї. У ньому тоді проживало 4 осіб, які не дотримувалися жодного чернечого статуту та не служили літургію за відсутності священика. Віце-губернатор називає їх комуністами та вказує на зв'язки з лідером місцевих комуністів Іваном Чопиком. 13 травня 1926 р. Савватій від'їхав з Буштина до Словаччини²⁹.

Черговий візит архієпископа Савватія на Мараморощину припав на кінець жовтня 1926 р. Із звіту А. Розсипала до Президії МВС довідуємося, що він 30 жовтня приїхав потягом до Терєсви, звідки наспіх переїхав до Нижньої Апші (присілок Велєсград). Головна мета візиту – освячення нового православного храму. У цьому населеному пункті архієрей проживав до 1 листопада 1926 р., перебуваючи в будинку місцевого священика Леонтія Газія³⁰. У зв'язку з тим, що влада заборонила діяльність Савватія на Підкарпатській Русі, його наступні візити припали вже на кінець 1938 на початок 1939 рр. Однак цей період виходить поза межі нашого дослідження.

Отже, Національний архів Чехії в Празі містить у своїх фондах унікальні документи, що розкривають різноманітні аспекти з історії релігійно-православного життя на Мараморощині. Нами виокремлено два блоки документів: інформація про релігійну боротьбу та відомості про пересування та діяльність єпископів на Мараморощині. Можна стверджувати, що чехословацька влада детально слідкувала за пересуванням православних архієреїв на Підкарпатській Русі, намагаючись контролювати їх діяльність. Джерела характеризують непослідовну політику празького уряду щодо релігійних суперечок у краї. Низка документів наводить на думку, що владі на початку 1920-х рр. було вигідно продовження конфлікту з метою послаблення позиції проугорсько налаштованої верхівки Мукачівської греко-католицької єпархії. Після врегулювання конфлікту за посередництвом Ватикану урядовці локалізували та припинили «релігійну війну», здійснивши ряд необхідних кроків. Тема вивчення чеських архівів залишається перспективною для українських істориків.

Література

Віднянський С. Мараморощина // Енциклопедія історії України: Т. 6: Ла-Мі / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України, К.: В-во «Наукова думка», 2009. С. 503.

Данилець Ю. Місіонерська діяльність єпископа Дамаскина (Грданички) на Підкарпатській Русі // PRAVOSLAVNY BIBLICKY ZBORNIK. Горлице. I/2015. С. 103-113.

NA, f. MŠ, sign. 47 III, kart. 809.

NA, f. MŠ, sign. 47 III, kart. 3883.

²⁹ NA, f. MŠ, sign. 47 VII, kart. 3908, č. 88742/1926.

³⁰ NA, f. MŠ, sign. 47 VII, kart. 3909, č. 140567/1926.

- NA, f. MŠ, sign. 47 III, kart. 3884.
NA, f. MŠ, sign. 47 VII, kart. 811.
NA, f. MŠ, sign. 47 VII, kart. 3907, č. 9935/1927.
NA, f. MŠ, sign. 47 VII, kart. 3907, č. 116591/1923.
NA, f. MŠ, sign. 47 VII, kart. 3907, č. 12198/1927.
NA, f. MŠ, sign. 47 VII, kart. 3908, č. 88742/1926.
NA, f. MŠ, sign. 47 VII, kart. 3908, č. 122388/1926.
NA, f. MŠ, sign. 47 VII, kart. 3909, č. 140567/1926.
NA, f. MŠ, sign. 47 VII, kart. 3913, č. 141823/1931
NA, f. MŠK, osobní spisy, kart. 202, č. 110181, 27. 09. 1928 p.
NA, f. MŠK, osobní spisy, kart. 204, č. 58740/ 1928
NA, f. MŠK, osobní spisy, kart. 204, č. 79454/ 1928
NA, f. MŠK, osobní spisy, kart. 26, č. 126956/1924
NA, f. PMR, sign. 263, kart. 142. Sv. 1923-2.
NA, f. PMR, sign. 263, kart. 142. Sv. 743-15.
NA, f. PMR, sign. 263, kart. 143. Sv. 9. č. 4159/1928
NA, f. PMR, sign. 263, kart. 143. Sv. 9. č. 691/1929
NA, f. PMR, sign. 263, kart. 143. Sv. 9. č. 6277/1929